

MERSİN-SİLİFKE YÖRÜK KÜLTÜR HAYATINDA KÜL

The Concept of Ash in Mersin-Silifke Juruks' Cultural Life

Mehmet ALPTEKİN*

Öz

Yörük; hayvancılıkla geçinen, genellikle Toroslarda yaşayan göçebe Türk oymağı olarak bilinmektedir. Ayrıca, Anadolu'ya gelip burayı yurt tutan göçebe Oğuz boylarını (Türkmenleri) da ifade eden bir kavramdır. Toros dağlarında birçok yayla, otlak ve meranın bulunması, yüksek rakımı, Asya tipi yaşam koşullarına elverişli olması; buranın XI. yüzyıldan itibaren Anadolu'ya gelen Türkmenlerin başlıca yaşama alanı olmasına vesile olmuştur. Yörüklerin hayvanlarını yetiştirebilecekleri ve diğer işlerini devam ettirebilecekleri iklime ve coğrafi özelliklere sahip olan Mersin (İçel)'in Silifke ilçesi; Bahşiş, Döneli, Menemenci, Sarkeçili ve Tekeli gibi birçok göçer obasına ev sahipliği yapmaktadır. Bu coğrafyada göçerler, Orta Asya'dan getirdikleri birçok kültür değerini hâlâ canlı şekilde yaşamaktadır. Çalışmada, başta temizleyicilik özelliğiyle karşımıza çıkan külün yapım aşamasından başlanarak değişik uygulamalardaki yeri ve önemi Mersin-Silifke Yörüklerinden tespit edilen örneklerle değerlendirilmiştir. Bu sayede bir dönemin olmazsa olmazı külün kültür hayatındaki önemine değinilmiştir.

Anahtar kelimeler: Silifke, Yörük, Kültür, Kül.

Abstract

Juruks are also known as a nomadic Turkish tribe that live by husbandry and they usually live around Taurus Mountains. The term "Juruks" also refers to nomadic Oghuz tribes (the Turkmen) who arrived and settled in Anatolia. Taurus Mountains are the home for several highlands and pastures, they have high altitude and convenient conditions for Asian style living. That's why they have become the primary living quarters of the Turkmen who came to Anatolia since the XI th century. Silifke district of Mersin (İçel) province has the favourable climate and geographical features in which Juruks can breed their animals and carry on with their other labor. The district also hosts numerous nomad groups such as Bahşiş, Döneli, Menemenci, Sarkeçili and Tekeli. The cultural values of Central Asia brought by the nomads are still quite alive across this territory. Ash has a cleansing property. Taking this into consideration, the study examined its place and importance in various implementations starting from its production phase based on the examples attained from Mersin-Silifke Juruks. This way, the importance of ash which was once a must of a certain period in the cultural life was emphasized.

Key Words: Silifke, Juruk, Culture, Ash.

Giriş

Yörük, yürü- fiilinden türemiş olup Anadolu'yu yurt edinen Oğuzlara verilen isimdir (Eröz, 1991: 20). Yörük, iyi ve çabuk yürüeyen ve bir yere yerleşmemiş Anadolu'da çadırda yaşayan Türkmenler olarak da tanımlanmaktadır (Türkay, 1979: 821). Daha özel anlamda ise özellikle Toros hattında göç eden ve bir anlamda dağ göçerlerini gerçekleştiren topluluklardır (Büyükcan Sayılır, 2012: 576-577). Güz ve kış mevsimlerini ovalarda, ilkbahar ve yazı ise yaylalarda geçiren Yörükler, Akdeniz kültür coğrafyasının özgün bir parçasını oluşturmakla birlikte Ege ve İç Anadolu Bölgesi'nde de belirgin bir varlığa sahiptirler.

Göçerlerin adlandırılması sürecinde "Türkmen, Konar-göçer, Konar-göçer Yörük, Göçer-yörük, Göç-kün, Göç-küncü, Göçer-evli ve Göçebe" (Şahin, 2006: 61) gibi kavramların ortak olarak kullanıldığı görülmektedir. Selçuklu ve Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda önemli unsurlardan biri olan 24 Oğuz boyuna mensup konar-göçerler, İslamiyet'in kabulünden sonra Türkmen; Anadolu'ya geldikten sonra ise yaşadıkları bölgeye ve yerleşik yaşama geçip geçmeme durumlarına göre "Türkmen" veya "Yörük" olarak adlandırılmışlardır (Şahin, 1982: 285). Zaman içerisinde Anadolu coğrafyasında bu durum daha netleşerek Yörüklerin yayıldıkları sahalar Kızılırmak'ın batısından İçel (Mersin)'i de içine alacak şekilde çekilecek çizginin batısında kalan bölgedekilere ve Rumeli topraklarında bulunanlara "Yörük", doğudakilere ise "Türkmen" denilmiştir (Eröz, 1991: 23).

* Dr, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, meh.alptekin@hotmail.com.

Yörükler, konar-göçer bir yaşam tarzı benimseyip göçebelik ile yerleşik hayat arasında bir ara yaşam tarzına sahiptirler. Konar-göçer grupların yazın hayvancılıkla uğraşmaları yanında kışlaklarında ekinlik yani bir nevi küçük ziraat yaptıkları da unutulmamalıdır (Halaçoğlu, 1988: 4). Bu durum Yörük yaşam tarzının da esaslarını oluşturmaktadır. Yörükler, kısa menzilli dağ göçerliğini devam ettirebilmelerinden dolayı bir anlamda Yörük kimliğini günümüze kadar ulaştırabilmişlerdir. Anadolu’da konar-göçer Yörüklere günümüzde de rastlanmaktadır. Büyük bir kısmı yerleşik hayata geçen konar-göçer Yörüklerin son temsilcileri Sarıkeçili Yörükleridir. Kışın Mersin civarlarında yazın ise Konya Seydişehir civarlarında konaklayan bu son konar-göçerlerin sayısı, yerleşik hayata geçme nedeniyle her geçen gün azalmaktadır (Gelekçi, 2004: 16).

İlk dönemlerden beri insanların hayatlarını kolaylaştıran ateş ve ateşle ilgili unsurlar etrafında çeşitli uygulama alanları ortaya çıkmıştır. Türk kültür hayatında ateş, Tanrı Ülgen’in hediyesi olarak kabul edilmesinden ötürü (Ögel, 1993: 55) ateş ve onunla ilgili bütün unsurlar kutsal sayılmış ve buna bağlı olarak da nesnelere yanması sonucu geri kalan parçalarını oluşturan küller de yine aynı değeri görmüştür.

Kül, insanoğlunun bitkileri değişik uygulamalara tatbik ettiği dönemin ürünüdür. Bu nedenle külün kullanılmaya başladığı dönem ateşin kullanılmaya başlandığı dönemle paraleldir. Elbette bu dönemde insanlar ateşi kullanmaya başladıkları için medeniyet olarak biraz ileri durumdadır. İnsanlık tarihinin en büyük buluşlarından olan ateş, özellikle ilk insanlar ve toplumlar için önem arz etmiştir. Bazı medeniyetler ateşin bulunmasını tarihi dönemlerin başlangıcı bile olarak kabul etmişlerdir.

Kül, yanan odunun toz olup ocağa, ocak çevresine yayılan kalıntıları anlamına gelmektedir (Gülensoy, 2007: 456). Bir anlamda kül, maddelerin yandıktan sonra geride kalan toz hâlidir. Küller, yanan maddenin cinsine göre açık veya koyu olarak şekillenmektedir. Dışarıdan bakıldığında maddelerin atığı olarak değerlendirilen küle, “İnsanoğlu neden bu kadar değer vermiştir?” diye aklımıza bir soru gelebilir. Ancak ilkel insanın yaşam şartları gereği yanan madde, bitki veya hayvanın koruyucu ruhunun geride kalan külde yaşadığı ve kül halinde de insanlara faydalı olacağı düşüncesi hâkim olabilir.

Zaman içerisinde kül; temizlik işlerinden halk sağlığı ve baytarlığına, bazı yiyeceklerin hazırlanmasından bazı eşyaların yapımına kadar toplum hayatında kendine yer edinmiştir. Toplum hayatında bir ihtiyaç hâline geldiği için zamanla kül hazırlama bir uğraşı hâlini almıştır.

Kül, Türk kültür hayatında kendisine o kadar yer edinmiştir ki ilk sözlüğümüz Divan-ü Lügati’t Türk’te, bir atasözünde karşımıza çıkmaktadır: “Kül ürkünce, köz ürse yik.” = Küle üfleyeceğine köze üflese yeğdir. Bu atasözü küçük işleri bırakarak büyük işler yapmakla emrolunan adam için söylenir (Atalay, 1985: 237). Yine Türk kültürüne ait önemli unsurları barındıran Dede Korkut Kitabı’nın Giriş kısmında kül ile ilgili “Kül depeçük olmaz, güyegü oğul olmaz.” (Ergin, 1994: 74) atasözü söz konusudur.

Çalışmanın amacı; başta temizleyicilik özelliğiyle karşımıza çıkan külün yapım aşamasından başlanarak değişik uygulamalardaki yerini ve önemini Mersin-Silifke Yörüklerinden tespit etmektir.

Çalışmanın yöntemi; çalışmadaki veriler görüşme yöntemi ve doküman incelemesiyle elde edilmiştir. Elde edilen veriler kültür analizi yöntemiyle incelenmiştir

Çalışmanın sonucunda, bir dönem göçebe kültür hayatının önemli unsurlarından olan külün Türk kültüründeki önemine de dikkat çekilmeye çalışılmıştır.

Külün Yapım Aşaması

Külün elde edilmesinde ilk olarak uygun ağaç cinsinin seçilmesi ve daha sonra külün yapım aşaması gelmektedir. Ağacın yakılıp kül olarak eve götürülmesi yaklaşık bir haftalık zaman dilimini kapsamaktadır.

Ağaçların seçilmesi

Kül yapımı için genellikle meşe (piynar), sandal, pelit (palamut) ve zeytin gibi ağaçlar tercih edilmektedir. Bu ağaçların yaşça büyük veya kurumuş olması da önemlidir. Ancak kül yapımı için ıslak olanları daha çok rağbet görmektedir (KK.1). Bunun yanında çam ağaçlarının külü iyi olmadığı için yöre halkı tarafından pek tercih edilmemektedir (KK. 3).

Külün yapımı

Kül yapımı için seçilen ağacın kesimi bittikten sonra yaprakları, dalları ve gövde parçaları kesilen kökün üzerinde biriktirilir. Ağacın yaprakları ve vücudu ıslak olduğu için yaklaşık bir hafta suyunu çekmesi için bekletilir. Bir haftanın sonunda çıra ve çevreden getirilen kuru otlarla ağaç yığını tutuşturulur. Kül yapımı sırasında ateşin çevreye zarar vermemesi için gerekli kontroller alındıktan sonra bir müddet başında beklenir. Ağacın kaba dalları yanıp gövde kısımları kaldığı zaman ise başından uzaklaşılır.

Yörükler arasındaki inanışa göre; herkesin elinden kül olmamaktadır. Bu nedenle eli kül yapımına uygun kişilerden birisi çağrılır. Kül isteyen kişi, kül yapan kişiye karşılık olarak arılık¹ veya bir kap yoğurt gibi bir hediye verir (KK. 2). Kül yapımı için kesilen ağaç, genellikle akşam saatlerinde yakılır ve sabaha kadar yanması sağlanır. Sabaha kadar yanmayan kısımlar da bir gün sonra gelindiğinde ölçülerek² hepsinin yanması sağlanır (KK. 1).

Kül, yandığı yerde bir hafta bekletilir. Bir hafta sonra teneke ya da çuvalarla gidilerek kömür parçalarından ayrılan kül eve getirilir. Kül, başta bulaşık ve çamaşır yıkamada kullanıldığı için çadırdaki veya evde iyi bir yere bırakılır. Eve getirilen kül bir kese ya da un çuvalında saklanır (KK. 2).

Silifke'nin ova köylerinde ise durum biraz farklıdır. Kül, genellikle eylül sonunda çırpılan susam (küncü) kümül³lerinin yakılmasıyla elde edilmektedir. Susamların kümüllerden ayrılmasından sonra geri kalan desteler üst üste yığılarak tepe şekline getirilir. Bu desteler ateşle tutuşturulduktan sonra yanmaya bırakılır. Susam kümülleri kısa sürede yanıp bittiği için bir gün sonra gidilerek temiz küllerden alınarak eve ötürülür. Susam külü de meşe külü gibi kalitelidir (KK. 4).

Külün Kullanım Yerleri

Bu bölümde külün kullanım alanları üzerinde durulmuştur. Bu uygulamaların çoğu geçmiş dönemlerde gerçekleştirilip çoğu değişen yaşam şartlarına bağlı olarak günümüzde unutulmuştur.

¹ Arılık: Yapılan yardım karşısında karşı taraftaki kişinin gönlünü etmek amacıyla verilen bahşiş.

² Ölçmek: Karıştırmak.

³ Kümül: Susamların daha iyi kuruması amacıyla toplanan olgun susam saplarından bir araya getirilen susam demeti.

Temizlik işleri

Çamaşır yıkama

Çamaşır yıkamak için yunak yerine⁴ kazan yanında yarım teneke de kül götürülür. Kazana su katıldıktan sonra ısıtılan su kevki⁵ yardımı ile tenekenin içindeki külün üzerine dökülür. Tenekedeki kül ve su iyice karıştırılır. Bu arada külün içerisindeki kömür ve benzeri unsurlar suyun yüzeyine çıkar. Bunlar temizlendikten sonra sadece kül kalır. Bu arada kül çökertmesi yapılır (KK. 4). “Yıkanacak çamaşırın az veya çokluğuna göre münasip miktar kül bir kap içerisinde sıcak suya bırakılır bir saat kadar bekletilir buna *kül çökertme* denir.” (Atlay, 1990: 23-24). Kül çökertildiği zaman su ayna gibi tertemiz bir hâl alır. Küllü suyun hazır olduğu, kazandaki suyun deterjanlı su gibi kaygan hâle gelmesinden anlaşılır (KK. 4).

Tenekedeki külün yüzeyindeki su, kevki ile kazanın içerisine aktarılır. Kazandaki su bittikçe bu dönüşüm devam ettirilir. Küllü su, çamaşıra döküldükten sonra sabunla ovulur. Daha sonra kıyafet yunak taşında tokuçla iyice dövülür. Son olarak çamaşır, duru suda yıkanarak temiz hâle getirilir.

Çamaşır yıkandıktan sonra kalan kül ile kazan yıkanır arta kalan kül, insanların geçeceği yerlerden uzak bir yere dökülür (KK. 4).

Bulaşık yıkama

Deterjanının henüz yaygınlaşmadığı dönemlerde evdeki kaplar, küllü su ile yıkanmaktaydı. Küllü su hem kaplardaki kiri temizlemekte hem de kapların dışının kararmasını önlemekteydi. “Isıtılan bulaşık suyuna bir parça kül atılır onunla bulaşık ovularak yıkanır [dı].” (Atlay, 1990: 23-24).

Külün yağ çözücülük özelliğine sahip olduğu Yörükler tarafından bilinmektedir. Kül, özellikle ilk dönemlerde yağlı kapların yıkanması sırasında çok aranan unsurlardan olmuştur. Bakır kaplar da kül ile ovularak temizlendiği zaman parlaklığı bir kat daha artmaktadır (KK. 2). Günümüzde de sararan cam bardaklar küllü suda bir gün bekletilip yıkandıktan sonra ilk günkü parlak halini almaktadır (KK. 2).

Saç yıkama

Saçı bitlenen çocuklar küllü su ile banyo yaptırılır. Küllü su, saçlardaki bitleri öldürdüğü gibi kepeklenmeyi önlemekte ve ayrıca saçları yumuşatmaktadır. Küllü su ile yıkanan saçlar çok yumuşak olup parlak bir yapıya da sahip olmaktadır (KK. 3). Bu kül, meşe külünden olmalıdır.

Halk sağlığı

Kül, her ne kadar ilk dönemlerde evlerdeki kıyafetlerin ve kapların temizlenmesi için kullanılmışsa da halkın geliştirdiği sağlık uygulamalarında karşımıza çıkmaktadır. Bünyesinde ateşin koruyucu ruhunu barındırdığına inanılması bunda etkili olmuştur.

Külün halk hekimliğindeki kullanım alanı oldukça geniştir. Psikolojik hastalıklardan iç ve deri hastalıklarına kadar birçok alanda kullanımı söz konusudur. “Gelen hasta cilt hastalıkları için gelmişse kül suda bekletildikten sonra cilde pamukla sürülür. Hasta iç hastalıkları için gelmişse kül suda bekletilir; süzüldükten sonra suyu içilir. Hasta korku için gelmişse kül bir kova su içerisine konularak duş alınır.” (Ateş, 2015: 149).

Mersin-Silifke Yörüklerinde, doğal antibiyotikler arasında değerlendirilen kül, halk sağlığında en çok faydalanılan unsurlardandır. Bir kişinin vücudunda yaralanma olması

⁴ Yunak yeri: Çamaşır yıkanan yer.

⁵ Kevki: Su kabağından yapılan maşraba.

durumunda yaralanmanın meydana geldiği kısma, yaranın büyüklüğüne göre kül basılır. Kül hem kanamayı durdurmakta hem yarayı yakarak mikrop kapmasını önlemekte hem de yaranın hızlı bir şekilde kabuk tutmasını sağlamaktadır (KK. 1).

Külün, yaraların tedavisinde kullanımıyla ilgili bir pratiğe Dede Korkut Kitabı'nda tesadüf etmekteyiz. *Salur Kazan'ın İvi Yağmalandığı Boy'da*; Karaçuk Çoban, Şöklı Melik'in askerleriyle mücadele ederken yaralanır. Daha sonra kâfirlerin askerlerinin leşini yıgarak tepe yapar ve çakmakla leşleri yakar. Üzerindeki kepenegini kurumsı ederek yarasına basar (Ergin 1994: 99). XV. yüzyılda yazıya geçirildiği düşünülen Dede Korkut Kitabı'ndaki bu uygulama, Mersin-Silifke Yörükleri arasında hâlen uygulama alanı bulmaktadır.

Yakılan nesnelere elde edilen kurumların yara tedavisinde kullanılmasını halk baytarlığında da görmekteyiz. Mersin'de, yaralanan hayvanlar için yün yakılarak kül elde edilir. Bu kül, don yağıyla karıştırılarak elde edilen merhem hayvanın yarasına sarılır (Sever, 2001: 168).

Mikrop kırıcılık özelliğinden ötürü, yaralı kısımların mikrop kapmaması için bu kısımların temizlenmesi sırasında küllü sudan faydalanılmaktadır. "...Mersin'de meşe gibi sağlam ağaçların yakılmasıyla elde edilen kül, bir kaptaki sıcak suyla karıştırılır. Kül, suyun dibine çöktüğünde alınan su, yaraların temizlenmesinde kullanılır." (Sever, 2001: 159).

Enfeksiyon ve mantar hastalıklarına bağlı olarak insan vücudunda meydana gelen temrenin çeşitli türleri vardır. Temre hastalığı için tercih edilen alternatif tıp yöntemlerinden birisi de küldür. Yörede, termiye (temre) için ocaktaki kül, üç Kulfü bir Elham okunarak alınır ve kızarıkların olduğu bölgeye sürülüp ovulur. Kızarık kısmın üç gün içinde iyileşeceğine inanılır. Eğer temre bu uygulama şeklinde geçmezse bir sonraki sefer komşunun ocağındaki külden faydalanılır. Komşunun haberi olmadığı bir vakitte ocaktaki külden habersizce alınır ve temreli kısım ovulur (KK. 1).

Ayak parmakları arasında oluşan kaşıntıya neden olan mantarlı kısımların tedavisi için de küllü sudan faydalanılmaktadır. Küllü çökertilmiş su, leğene konularak ayaklar suyun içerisinde beş-on dakika bekletilmektedir. Bu uygulama yaklaşık bir hafta devam eder. Böylece mantar hastalığının kökünün kuruyacağına inanılır (KK. 2).

Yazın havaların sıcak gitmesiyle birlikte deride oluşan isilikler de yine çökertilmiş küllü su ile tedavi edilmektedir. Küllü su ile banyo yapıldıktan sonra isilikler sönmektedir (KK. 2).

Özellikle diş etlerinde veya dilde hastalıklar oluşması durumunda çökertilmiş küllü sudan faydalanılır. Küllü suyla kişi günde üç kez ağzını gargara yaparsa ve bunu yedi gün devam ettirirse ağız içerisindeki hastalıkların geçeceğine inanılır (KK.3). Bunun yanında sararan dişleri de beyazlatmanın en kolay yöntemlerinden biri dişleri külle silmektir. Küller, içerisinde belli oranda asit barındırdığı için dişler kolayca beyazlamaktadır.

Yakutlarda bebek doğduktan sonra uygulanan "eş" ile ilgili pratiklerin benzerleri bugün Anadolu'da da karşımıza çıkmaktadır. İnanışa göre; eş, çocuğun canını paylaşan ikizidir (Acıpayamlı, 1974: 49). Bu nedenle Anadolu'da çocuğun baygın doğduğu durumlarda çocuğun eş'ine yönelik bir takım pratikler yapılır. Bu uygulamaların önemli bir kısmı ateş ve ateşle ilgili unsurlarla ilgilidir. Artvin/Yusufeli'nde çocuk ağlamadan göbeği kesilmez. Bunun için eş küle gömülür; eş ısındıkça çocuğun damarlarının çalıştığına ve çocuğun canlanacağına inanılır (Balıkcı, 2001: 58). Çorum'da da çocuk baygın bir şekilde doğarsa eş'inden ayrılmaz; eş'i bir sac üzerindeki ateşe atılır ve çocuğun canlanması için çeşitli pratikler yapılır (Bayrı, 1936: 125). Balıkesir'de ise bu uygulama farklı bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Baygın doğan çocuğun eşinin bir parçası ateşe atılır. Çocuk bunun kokusuyla canlanır (Akay, 1942: 114-115). Mersin-Silifke Yörüklerinde benzer uygulama kül ile yapılmaktadır. Çocuğun

baygın ve kuvvetsiz doğması üzerine eş'i küle gömülür. Böylece küle eş ısındıkça çocuk da kendine gelerek canlanacağına inanılır (KK. 3).

Yörüklerde bebek doğduktan sonra sürekli ağlaması üzerine bebeğin göbeğinden hava aldığına kanaat getirilir. Bunun üzerine püse, kül ve zeytinyağı karıştırılarak merhem elde edilir. Bebeğin göbek bağının koptuğu yer bu merhemle kapatılır (KK. 1). Bu uygulamadan farklı olarak Mersin'de gök (yeşil) bir ot yakılır, otun külü zeytinyağı ile merhem edilerek çocuğun göbeğine sürülür (Sever, 2001: 58). Ayrıca benzer uygulamalar diğer bölgelerde de karşımıza çıkmaktadır. Bolu'da bir bez parçası yakılarak karası (kurum) çocuğun göbeğine koyulur (Kahraman, 2004: 64). Bu uygulamalarda kullanılan kül, yeni kesilen göbek kordonunun kuruyup düşmesi ve mikrop kapmaması içindir.

Yörüklerde midesinde sancı olan kişilere külü çökertilmiş su içirilir. Bu sayede midedeki sancının kısa sürede iyileşeceğine inanılır (KK. 3). Kül, bir dönem karbonat tozu yerine de kullanılmıştır. Bu nedenle yörede hayvanların karnı şiştiği zaman hayvanlara çökertilmiş küllü su içirilmiştir (KK. 4).

Ziraat

İnsanoğlunun ilkel tarımdan modern tarıma geçmesiyle birlikte yetiştirilen bitkileri çeşitli hastalık ve haşerelere karşı korumaya yönelik farklı yöntemler geliştirilmiştir. Yakılan nesnelere külü bu yöntemle geliştirilmiş alternatif ilaçlardır.

İnsanoğlu, ilkel tarımdan gelişmiş tarıma geçilmesiyle birlikte yetiştirilen bitkileri çeşitli hastalık ve haşerelere karşı korumaya yönelmiştir. Bu dönemde ilk önce alternatif ilaçlar geliştirilmiştir. Bu ilaçlardan birisi de yakılan nesnelere külüdür.

Mersin-Silifke'de külün ziraat alanında en yaygın kullanım yeri domateslerdir. Domateslere, gelişim döneminde "yaprak yanması" adı verilen bir tür mantar hastalığı musallat olur. Bu dönemde kükürdün içerisine bol miktarda kül ilave edilerek çiğli bir havada domates yaprağının üzerine serpilir (KK. 1). Böylece yaprak yanması engellenmeye çalışılır.

Domateslerin gelişim sürecinde yapraklarına zarar veren haşerelere karşı mücadelede yine külden faydalanılmaktadır. Yaprak bitlerine karşı toz zehirler bol miktarda kül ile karıştırılarak yapraklar üzerinden uygulanmaktadır (KK.1). Bu sayede domateslere neredeyse zehir tatbik etmeden bir sezon tamamlanmaktadır.

Yörede zeytin ağaçlarının en sevdiği vitaminlerini külden aldığı ifade edilmektedir. Odun külleri potasyum yönünden zengin olması bunda etkilidir. Bu nedenle ekmek yapılan ocaktaki küller genellikle zeytin ağacının dibine dökülür. Dibinde kül olan zeytin ağaçlarının daha gür, iştahlı ve verimli olduğu söylenmektedir (KK. 4).

Orkide çiçeğine çok su verildiği zaman köklerinde mantar meydana gelip zamanla kökleri çürümeye başlar. Çiçeğe mantar olduğunun en iyi belirtisi yapraklarının sararmasıdır. Sararan yaprak ve köklerin üzerine kül serpildiği zaman yapraktaki mantarlı kısım hızlı bir şekilde düzelir (KK. 1).

Yörede, ziraat alanında kullanılan küller, genellikle ekmek yapımı sırasında elde edilen küller olup ocaktan alınmış küller olmasına dikkat edilir.

İzolasyon (Yalıtım)

Yöre halkı tarafından, özellikle ateşle temas hâlinde olan metallerin yüzeyine belli bir kalınlıkta kül sürülerek izolasyon özelliğinden faydalanılmaktadır.

Ekmek yapımında sacın alt kısmı, kül ile sıvanır. Bu sayede sacın her yerine ısı dengeli yayılır ve ekmeğin yanması engellenir. Bunun yanında kül, ısıyı hapsetmekte ve sacın yüzeyine bütün ısının ulaşmasını önlemektedir.

Odun ateşiyle yemek pişirilirken kazanların dış yüzeyi kül ile sıvanmaktadır. Buradaki küllerin belli bir özelliği olmayıp bu küllerde belli bir kalite aranmamaktadır. Kazanların ve tencerelerin dışının kül ile sıvanmasının nedeni bu kapların dışlarının ateşten ötürü kararmasını önlemek ve fazla sıcaklığa maruz kalıp dayanıklılığını kaybetmesini engellemektir.

Ateşte kullanılan kaplarda olduğu gibi ev gibi kapalı alanlardaki ocakların iç yüzeyleri de külle sıvanmaktadır. Bu sayede ateşin verdiği ısıdan evin duvarı zarar görmemekte ve ısı ocağın içerisine hapsedilerek her yere eşit derecede yayılmaktadır.

Külün izolasyon (yalıtım) özelliğinden yararlanılan diğer bir yer de tereyağı saklamak için su kabağından elde edilen bir kaptır. Su kabağı, üst tarafından kesilerek açılır. Daha sonra kabağın içi temizlenerek tereyağı yerleştirilir. Kabağın üst kısmına çam kabuğundan bir kapak yapılır ve kabağın dışı kül ve toprak karışımından elde edilen çamurla sıvanır (KK. 1). Bu sıva, kabağın içerisindeki havayı sabit bir ısıda tutmakta ve içerisindeki yağın hava şartlarından etkilenmesini engellemektedir. Bu sayede tereyağı bozulmadan uzun süre bekleyebilmektedir.

Yörede, külün izolasyon (yalıtım) işlevinden yararlanılan diğer bir özellik ise külün içerisine kömür gömmektir⁶. Kül içerisine gömülen kömür, dışarıyla ilişkisi kesildiği için yanmadan ve sönmeyen yaklaşık olarak bir-iki gün bekleyebilmektedir. İhtiyaç olması durumunda külün açılmasıyla birlikte kömür hemen alevlenmektedir. Buna “kömürün ışması” adı verilir (KK. 4). Burada külün hava geçirmezlik özelliği ile karşılaşmaktayız.

Bazı eşyaların yapımı

Göçebe halkın yaşamı doğa ve besledikleri hayvanlarıyla iç içedir. Bu nedenle göçerler hayvanlarının etinden sütünden ve derisinden çeşitli şekillerde faydalanmaktadırlar. Kül, bu alanda hayvanlarının derisindeki kılların temizlenmesi sırasında karşımıza çıkmaktadır.

Yayık tuluğu⁷ ve davarcık⁸ keçilerin ve koyunların derisinden elde edilmektedir. Hayvanların derisinin dış kısmında yer alan kılların temizlenmesi sırasında külden yararlanılmaktadır.

Hayvanların yüzülen derinin iç kısımlarına kül atılıp üzerine biraz su serpildikten sonra kurumaya bırakılır. Bir gün bekleyen derinin üzerindeki kıllar elle ovulduğu zaman dökülmekte ve sadece deri hâli kalmaktadır. Bu kısımlar iyice temizlendikten sonra deri iyice tuzlanır ve kurumaya bırakılır. Daha sonra günlük hayatta değişik amaçlar için kullanılır.

Bazı gıdaların hazırlanması

Mersin-Silifke’de Yörükler arasında kül, bazı gıdaların hazırlanma aşamasında da karşımıza çıkmaktadır.

Üzüm kurutmak için ilk önce bir kazanda küllü su hazırlanır. Küllü su, iyice çöktürüldükten sonra çöktürülen su diğer bir kazana aktarılır. Bu arada yeni kazandaki su ısıtılır. Yıkayıp getirilen üzümlerin kazandaki küllü suya batırılıp çıkarılmasıyla belli bir süre sonra üzümler kırmızı renk alırlar (KK. 4). Daha sonra bu üzümler kurumaya için sergene serilir. Bu sayede üzümler bozulmadan uzun süre dayanabilmektedir.

⁶ Kömürün küle gömülerek muhafaza edilmesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Alptekin, A. B. (2011). Toroslarda Ateşle İlgili Bazı İnanışlar ve Bunların Kökeni. *Halk Bilimi Araştırmaları*, Ankara: Akçağ Yayınları.s. 316-320.

⁷ Tuluk: Yörede genellikle yayık yapmak için kullanılan keçi veya koyun derisi, tulum.

⁸ Davarcık: Bulgur, yarma saklamaya yarayan tüyü alınmış koyun ve keçi derisi.

Külün etkin olarak kullanıldığı bir diğer gıda da zeytindir. Külün çökertilmesinden sonra elde edilen suda zeytinler bir gün bekletilir. Sudan çıkartılan zeytinler kırılır. Küllü suda bekletilen zeytinler hiç erimemekte ilk günkü sağlamlığını ve lezzetini korumaktadır (KK. 4). Yörede, hem yeşil hem de siyah zeytin yapımı sırasında külden faydalanılmaktadır.

Eskiden paça çorbası yapımı sırasında da çökertilmiş küllü sudan faydalanılmıştır. Çorba yapımında ütülen kellenin değişik yerlerindeki kılların ayrışması için eskiden kelle küllü suya atılıp bekletilirdi. Birkaç saat küllü suda bekleyen kellenin hem üzerindeki bütün kıllar dökülmekte hem de lezzeti bir kat daha artmaktaydı (KK. 3). Günümüzde kelle üzerindeki derinin kasaplar tarafından yüzülmesinden dolayı bu uygulama unutulmaya başlamıştır.

Değişik yerlerde karşımıza çıkan kül, bir dönem olduğu gibi günümüzde de bazı yiyeceklerin hamurunun hazırlanması sırasında kullanılmaktadır. Kül suyu ile yoğurulan hamurla yapılan tatlılar gevrek olur. Bu sebeple kül suyu mutfaklarda Çatal tatlısı, Cennet Künkü, Kül tatlısı ve Kalbura Bastı tatlısı hamurunun yapımında kullanılır (<https://tatlar.blogspot.com>).

Halk İnanışlarında Kül

Kül, halk sağlığında olduğu gibi ateşin koruyucu özelliğini taşıdığı düşünüldüğü için halk inanışlarına da çeşitli şekilde yansımıştır. Bu durum, “kül” ün “ateş” ve “ocak”la bağlantılı olmasından kaynaklanır. Hastaya şifa verilmesi konusunda nasıl ateşten faydalanılıyorsa, kül de hastalık tedavisinde başvurulmuş önemli maddelerden biridir (Kumartaşlıoğlu, 2012: 276).

Mersinde ve yöresinde aile ocağında yanan ateş kutludur. Özellikle de ocak olan ailelerin evinin ocağının külü, yörede hastalıklardan arınmada bir ilaç olarak değerlendirilmektedir. Ocağa gelen hasta, ocaklıdan kül ve tuz alarak bunları yalamakta; hayvanı hastalanan köylü, ocak bilinen evin tuzu ve külüyle hayvanlarının çeşitli hastalıklarını iyileştirmektedir (Sever, 2001: 205-206).

Yunaklık, bulaşıklık, küllük, mağaralar, değirmenler cinlerin mekânı olarak kabul edildiğinden (Doğaner, 2013: 254) bu yerlere pek yaklaşılmaz ve bu yerlerde insanları şeytan çarpacağına inanılır (KK. 1).

Ocağın külü her yere dökülmez. Altay Türklerinde ateşin külü ayak basmayacak bir yere döküldükten sonra ateşe ardıç dalları atılır (Dilek, 2007: 42). Mersin-Silifke’de de kül ayak basılmayacak bir yere dökülür ve döküldükten sonra geri dönülürken Kulfü duası okunur (KK. 2).

Yörede güneş battıktan sonra ocaktan kül çıkarılıp dışarıya dökülmez. Aksi hâlde evin bereketinin kaçacağına inanılır (KK.4).

Küller insanların geçecekleri yerlere dökülmez. Bazı evlerde ise küllerin döküldüğü yerler vardır ki buraya küllük adı verilir. Genellikle tavuklar buraya gelerek eşinir ve vücutlarının her yeri küllerle dolar, buna küllenme adı verilir (KK. 3). Küllenen hayvanın vücudundaki bit ve pirelerin gideceğine inanılır.

Değirmenden un öğütülüp gelindiğinde, un çuvalından biraz un alınıp ocaktaki külün üzerine serpilir. Aynı şekilde ocak külünden de biraz alınarak un çuvalına karıştırılır. Böylece unun bereketli olacağına inanılır (Özkan, 2009: 67).

Yörede, değirmenden getirilen unun açılması sırasında uygulanan bir başka pratik de şu şekildedir: Değirmenden un geldiği zaman un çuvalı açılmadan önce abdest alındıktan

sonra Ettehiyyatü duası okunmaktadır. Bu arada ocaktan bir avuç kül, tuz ve taş alınıp dua okunduktan sonra “Taş gibi sert, tuz gibi ak ve kül gibi çok olsun.” denilmektedir (KK. 1).

Yörede, geceleri paf (pav) çakalı uluduğu zaman ocaktan külü bol olan bir odun parçası alınır ve uluyan çakalın arkasından atılır. Bu arada “Senin ömründe kül gibi erisin.” denir (KK. 1).

Silifke’de, derdi olan kişi, ateşin başına geçerek dertlerini anlatır. Ateş yandıkça oluşan kül gibi, dertlerin de yok olup biteceğine inanılmaktadır (KK. 1).

Bir oğlan, bir kıza gönlünü kaptırmasına rağmen kız, oğlanı istemezse oğlan hocaya giderek bir at nalı üzerine muhabbet muskası yazdırır. At nalı, ocaktaki külün içine gömülür. Yanan ateşin etkisiyle külün içindeki nal yavaşça ısınır. At nalı ısındıkça kızın da gönlü oğlana ısınmaktadır (Alptekin, 2007: 86).

Mersin-Silifke’de kırkı karışan çocukları tedavi etmek için çeşitli pratikler geliştirilmiştir. Bu pratiklerden birisi de kırkı karıştığı düşünülen çocuklardan birisinin bezinin yakılarak yakılan bezin küllerinin suya karıştırılmasıyla elde edilen suyla diğer çocuğun yıkanmasıdır (KK. 3). Benzer gelenekler Mersin-Tarsus (Abdulkadir, 1930: 148), Mersin-Mut (Soylu, 1987: 7265), Artvin-Ardanuç (Özdemir, 1985: 26) ve İstanbul’da (Bayrı, 1936: 125) da bilinmektedir.

Isparta-Yalvaç’ta yufka yapılırken ocaktaki kül yerinden kımıldarsa bir haber geleceğinin işaretidir (Tütüncü, 1978: 8209). Mersin-Silifke’de ise yufka pişirilirken ocaktaki kül kıpırdarsa, ailede bir çocuk doğacağına inanılır (KK. 1).

Söz Varlığında Kül

Bir dilin söz varlığı denince, yalnızca o dilin sözcüklerini değil; deyimlerin, kalıplaşmış sözlerin, atasözlerinin, terimlerin ve çeşitli anlatım kalıplarının oluşturduğu bütün akla gelmektedir (Aksan, 2004: 7). Bu bölümde, Mersin-Silifke kültür hayatında yaşayan kül ile kelimelerin söz varlığına ne şekilde yansıdığına değinilmiştir. Atasözleri ve deyimler başta olmak üzere dua (alkış) ve beddua (kargış) gibi kalıp ifadeler barındıran söz varlığında “kül”ün kullanım alanları şu şekildedir:

Atasözü

Er yanan ocak küllü olur (Türk Dil Kurumu, [TDK], 1996: 46; KK. 1).

Erken yanan ocak küllü olur (Tülbendçi, 1977: 221; KK. 1).

Komşu komşunun külüne muhtaçtır (Aksoy, 1989: 327; KK. 1).

Deyim

Ocağı küllü (TDK, 1996: 366).

Kül etmek, küle çevirmek (KK. 4).

Kül kesilmek, kül gibi olmak (KK. 4).

Kül yutmamak (KK. 2; KK. 4)

Külünü (göğe) savurmak (KK.4).

Mangalda kül bırakmamak (KK. 1).

Dua (Akış)

(Kızlara) Allah sana ocağı küllü, körüğü kirli yer nasip ede (Akalın, 1990: 133, KK.1).

Ocağın küllensin, bahçen güllensin (Akalın, 1990: 133; KK. 4).

Ocağın küllü, sofran bereketli olsun (KK. 3).

Beddua (Kargış)

Ocağın kül ola (Ersoylu, 2012: 298), Ocağın kül gibi dağılsın (KK.1).

Mevla'm küle muhtaç ede (Kaya, 2001: 249).

Yan kül ol da, yel esmesini bekle (Kaya, 2001: 261).

Yüreğın kül gibi yanıp dursun (KK. 2).

Sonuç

Göçebe hayat şartlarının özellikle Yörükler arasında devam ettiği Mersin-Silifke'de ateş ve onun çevresinde varlığını korumaya devam eden "kül" ile ilgili uygulamalar hâlen devam etmekte olup halk sağlığından çeşitli besin ve eşyaların yapımına kadar çeşitli yerlerde karşımıza çıkmaktadır. Ancak kül ile ilgili uygulamalar daha çok kırsal bölgelerde varlığını az da olsa gösterirken şehirleşmenin olduğu bölgelerde unutulmuş veya unutulmaya başlanmıştır.

Sabun ve deterjanların evlere girmesinden önce insanların en büyük yardımcılardan olan kül, değişen yaşam şartlarından ötürü unutulmaya başlansa da bazı yerlerde insanların ilgisini çekmekte ve alternatif bir alan olarak kullanılmaktadır.

Bir dönem toplum hayatı için önem arz eden nesnelere olduğu için kül yapımı, bir uğraşı ve ilgi alanı olmuştur. Öyle ki tecrübelerle ilgili olarak hangi tür bitkilerin küllerinin kaliteli olduğu veya olmadığı konusundaki fikirler hâlen bilinmektedir.

Külün halk sağlığında kullanım alanı oldukça geniştir. İç hastalıklarından, deri hastalıklarına ve psikolojik hastalıklara kadar birçok alanda kullanımı söz konusudur. Hastalığın durumuna göre çeşitli uygulama şekilleri geliştirilmiştir. Özellikle modern tıbbın çare bulamadığı hastalıklar bunlardandır.

Günlük hayattaki bazı malzemelerin yapımında, özellikle hayvan derilerindeki kılların deriden ayrılmasında külden faydalanılmaktadır ve uygulamalar günümüzde de devam etmektedir. Bunun yanında kül, günlük hayattaki bazı ürünlerin hazırlanması sırasında kullanılmış ki burada külün çökertilmesiyle elde edilen suya tatbik edilen ürünlerin uzun süre sağlamlığını ve tazeliğini koruması söz konusudur.

Halk inanışlarında ise özellikle ateşle ilişkilendirildiği için kül çevresinde birçok inanç ortaya çıkarılmıştır. Küllü yere basılmaması, etrafında çeşitli tılsımların yapılması, külle ilgili bir uygulama yaparken dualar okunmasını bunlardandır.

İlk sözlüğümüz *Divan-ü Lügat-it Türk* ve daha sonra *Dede Korkut Kitabı*'nda külün atasözlerine yansımaları ve günümüzde de kül etrafında benzer deyim ve atasözlerinin kullanılması kültürel sürekliliğin devam ettiğinin göstermesi açısından önemlidir.

Kaynakça

- Abdülkadir, M. (1930). Maraş'ta halk adetleri. *Halk bilgisi haberleri*, 1(8), 123-127.
- Acıpayamlı, O. (1974). *Türkiye'de doğumla ilgili adet ve inanmaların etnolojik etüdü*. Ankara: Dil tarih coğrafya fakültesi Yayını.
- Akalın, L. S. (1990). *Türk dilek sözlerinden alkışlar kargışlar*. Ankara: Kültür bakanlığı halk kültürünü araştırma dairesi yayınları.
- Akay, İ. H. (1942). *Balıkesir halkiyatı c. I*. Balıkesir: Balıkesir halkevi yayınları.
- Aksan, D. (2004). *Türkçenin söz varlığı*. Ankara: Engin yayınevi.
- Aksoy, Ö. A. (1989). *Atasözleri ve deyimler sözlüğü I*. İstanbul: İnkılâp kitabevi.

- Alptekin, A. B. (2011). Toroslarda ateşle ilgili bazı inanışlar ve bunların kökeni. *Halk bilimi araştırmaları*, Ankara: Akçağ yayınları.
- Alptekin, M. (2007). *Silifke'de eski Türk inançlarının izleri*. (Basılmamış Yüksek lisans tezi), Niğde: Niğde üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü.
- Atalay, B. (1985). *Divan-ü Lügat-it Türk tercümesi I*, Ankara: Kültür bakanlığı yayınları.
- Ateş, F. (2015). *Adana halk hekimliğinde ocak kültürü*. (Basılmamış doktora tezi). Ankara: Gazi üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü.
- Atlay, D. (1990). Mut folklorundan damlalar (Püse–Zift–Kül). *İçel kültürü*, (11), s. 23-24, Mersin.
- Balıkçı, G. (2001). Artvin'in bazı yörelerinde doğumla ilgili adet ve uygulamalar. *Türk halk kültüründen derlemeler*, Ankara: Kültür bakanlığı yayınları, s. 36-98.
- Balkır, O. (1935). *Balıkesir köylerinde özel görenek ve inanmalar*. Balıkesir: Halkevi dil, tarih, Edebiyat şubesi neşriyatı.
- Bayrı, M. H. (1936). Türkiye'de tıbbi folklor üzerine rapor. *Halk bilgisi haberleri*, 5, (56), s. 113-134.
- Büyükcın Sayılır, Ş. (2012). Göçebelik, Konar-göçerlik meselesi ve coğrafi bakımdan konar-göçerlerin farklılaşması, *Türk dünyası incelemeleri dergisi*, 11(1), s. 563-580.
- Dilek, İ. (2007). Sibiryada Türklerinde ateşle ilgili inançlar, Törenler ve bazı efsaneler. *Bilig*, (43), s. 33–54, Ankara.
- Doğaner, A. (2013). *Çukurova Bölgesi konargöçerlerinde halk kültürü ve halk edebiyatı* (Basılmamış doktora tezi). Adana: Çukurova üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü.
- Ergin, M. (1994). *Dede Korkut kitabı I (Giriş- metin- faksimile)*, Ankara: Türk dil kurumu yayınları.
- Eröz, M. (1991). *Yörükler*. İstanbul: Türk dünyası araştırmalar vakfı yayınları.
- Ersoylu, H. (2012). *Türk dilince dualar, beddualar sözlüğü*. İstanbul: Ötüken neşriyat.
- Gelekçi, C. (2004). Türk kültüründe Oğuz-Türkmen-Yörük kavramları. *Hacettepe üniversitesi türkoloji araştırmaları dergisi (HUTAD)*, 1(1), s. 15-16.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü (A-N)*. Ankara: Türk dil kurumu yayınları.
- Halaçoğlu, Y. (1988). *XVIII. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun iskân siyaseti ve aşiretlerin yerleştirilmesi*. Ankara: Türk tarih kurumu yayınları.
- Kahraman, E. (2004). *Seben (Bolu) ilçesi halk edebiyatı ve folklor ürünleri*. (Basılmamış bitirme tezi). Balıkesir: Balıkesir üniversitesi Necatibey eğitim fakültesi Türk dili ve edebiyatı öğretmenliği anabilim dalı.
- Kaya, M. (2001). Eski Türk inanışlarının Türkiye'deki halk hekimliğindeki izleri. *Folklor/edebiyat dergisi*, 7(25), s. 199-218, Kıbrıs.
- Kumartaşhoğlu, S. (2012). *Türk kültüründe ateş ve ocak kültürü* (Basılmamış doktora tezi). Balıkesir: Balıkesir üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü.
- Ögel, B. (1993). *Türk mitolojisi I*. Ankara: Türk tarih kurumu basımevi
- Özdemir, H. (1985). Ardauç ve çevresinde kırk basması ve kırkla ilgili inanışlar. *Türk Folkloru*, 6(72), s. 25–26.
- Özkan, H. (2009). *Muğla-Menteşe beldesi halkbilimi ürünlerinde eski Türk inançlarının izleri* (Basılmamış yüksek lisans tezi). Kütahya: Dumlupınar üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü.
- Sever, M. (2001). *Mersin ve yakın çevresi halk inançları ve halk hekimliği*. (Basılmamış doktora tezi). Ankara: Hacettepe üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü.
- Soylu, S. (1987). Mut folklorunda kil, kül ve mayısa yatırma. *Türk folklorundan derlemeler*, Ankara: Kültür ve turizm bakanlığı milli folklor araştırma dairesi Yayınları, s. 199–202.

Şahin, İ. (1982). Osmanlı İmparatorluğu konar-göçer aşiretlerin hukuki nizamları. *Türk kültürü*, XX (227), s. 285-294.

Şahin, İ. (2006). *Osmanlı döneminde konar-göçerler*. İstanbul: Eren yayınları.

Tülbendçi, F. F. (1977). *Ata sözleri*. İstanbul: İnkılâp ve Aka kitapevleri.

Türk Dil Kurumu. (1996). *Bölge ağızlarında atasözleri ve deyimler I-II*. Ankara: Türk dil kurumu yayınları.

Türkay, C. (1979). *Osmanlı İmparatorluğunda aşiret, oymak ve cemaatler*. İstanbul: Tercüman kaynak eserler serisi.

Tütüncü, A. T. (1978). Yalvaç'ta ateşle ilgili tören ve inanışlar. *Türk Folklor araştırmaları*, 29(342), s. 8207-8209.

<https://tatlar.blogspot.com/2012/08/kul-suyu-nedir-nasl-ckarlr.html> (15.10.2018).

Kaynak kişiler

KK. 1: Cennet Alptekin, Mersin/Silifke, 1960, okuma-yazma bilmiyor, ev hanımı.

KK. 2: Elif Kurşun, Mersin/Silifke, 1967, üniversite mezunu, memur.

KK. 3: Elif Seven, Mersin /Silifke, 1955, ilkokul mezunu, ev hanımı.

KK. 4: Şuayip Kırtıl, Mersin /Silifke, 1967, ilkokul mezunu, serbest meslek.